

УДК 37.09:005.33

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863.1/28.208592>

Тетяна ЄРМАК,
 orcid.org/0000-0002-0957-8664
 аспірант
 Інституту педагогіки
 Національної академії педагогічних наук України,
 директор
 Навчально-виховного комплексу – ліцею № 157
 (Київ, Україна) taniaermak776@gmail.com

ГОТОВНІСТЬ ВЧИТЕЛІВ ДО ФОРМУВАННЯ ЛІДЕРСЬКИХ НАВИЧОК УЧНІВ

Діяльність школи, її розвиток залежать від лідерських навичок керівника та команди, які об'єднані спільним баченням і цінностями реалізації освітньої мети. Учитель виховує в учнів моральні цінності й впливає на їхні пріоритети, стимулює пізнавальну діяльність учнів і формує в них позитивні настанови. Дані якості є ключовими характеристиками лідера. Володіючи лідерськими якостями, сучасний учитель повинен бути лідером у широкому сенсі слова. Для формування лідерських навичок в учнів потрібна підготовка й самого педагога, оскільки в освітньому середовищі школи учні мають бачити приклади лідерства. У статті розкрито сутність готовності вчителя до формування лідерських навичок учнів, виокремлено ключові напрями реалізації цього процесу. Зазначено п'ять поступових рівнів, які забезпечують формування лідерства у групі: статус, схвалення, продуктивність, наставництво, особистість. За результатами дослідження визначено ключові поняття. Лідерство – це тип міжособистісної взаємодії, заснований на поєднанні різних джерел влади залежно від конкретної ситуації та спрямований на спонукання людей до досягнення спільних цілей. Лідер – член групи, що має необхідні організаційні здібності, займає центральне місце у структурі міжособистісних відносин і спонукає своїм прикладом, організацією й управлінням групою до досягнення групових цілей найкращим способом. Формування лідерських навичок учнів полягає у впливі вчителя на їхню думку й поведінку, планування, організації, контроль діяльності, з метою розв'язання завдань, поставлених перед групою, передаючи їм своє бачення майбутнього та допомагаючи їм адаптуватися до нового. Готовність вчителя до формування лідерських навичок тлумачиться як стан мобілізації психологічних і психофізіологічних систем людини, які забезпечують виконання певної діяльності. Під формуванням лідерських навичок ми розуміємо якісні й кількісні зміни у психіці індивідуума, які забезпечують накопичення лідерського потенціалу особистості, що виражається в ускладненні когнітивних психологічних структур, розвитку здатності до самоврядування, зростанні активності й удосконаленні мотивації до лідерства.

Ключові слова: лідерство, лідер, ефективне лідерство, лідерські навички, готовність, інноваційний розвиток, готовність вчителя до формування лідерських навичок учнів.

Tatiana YERMAK,
 orcid.org/0000-0002-0957-8664
 Postgraduate Student
 at the Institute of Pedagogy
 of the National Academy
 of Pedagogical Sciences of Ukraine,
 Headmistress
 of the Educational Complex – Lyceum № 157
 (Kyiv, Ukraine) taniaermak776@gmail.com

TEACHER'S READINESS TO FORM LEADERSHIP SKILLS IN STUDENTS

School function and its development depend on the leadership skills of the school authority and its team, which are united by a common vision and values of the educational goals. The teacher nurtures students' moral values and influences their priorities, stimulates their cognitive activity and forms positive attitudes. The mentioned above qualities are key characteristics of the leader. Possessing leadership qualities, the modern teacher must be a leader in the broad sense of the term. The formation of leadership skills in students requires the training of the teacher, since in the school educational environment students should see examples of such leadership. The article reveals the essence of the teacher's readiness to develop the leadership skills of students and to identify the key areas of implementation of this process. There are five gradual levels that provide leadership in the group: status, approval, capacity, mentoring and personal qualities. The results of the study identified the key concepts. Leadership is a type of interpersonal interaction based on the combination of different sources of power, depending on the specific situation and aimed at encouraging people to achieve common goals. The leader is a member of the group with the necessary organizational skills, who is in the centre of interpersonal

relationships and who encourages the team to achieve common goals in the best way by his own example, organization and management of the group. Students' leadership skills development is based on the teacher's influence on their way of thinking and behavior, their planning and organization of work, and the control of the performance process with the aim of solving the tasks set for the group. The teacher conveys his vision of the future and helps them adapt to the new conditions or reality. The readiness of the teacher to develop leadership skills is interpreted as the state of mobilization of psychological and psychophysiological systems of a person, which ensure the performance of certain activities. Leadership skills are seen as qualitative and quantitative changes in the individual's psyche, which provide accumulation of leadership potential of the individual, which is manifested in the complexity of cognitive psychological structures, the development of the ability to autonomy, the increase of activity and the improvement of leadership motivation.

Key words: leadership, leader, effective leadership, leadership skills, readiness, innovative development, teacher's readiness to develop students' leadership skills.

Постановка проблеми. Сьогоднішня ситуація в українському суспільстві, коли стрімко змінюються соціальна, економічна і політична сфери, вимагає від людини навичок швидкого реагування й адаптування до нових умов. Освіта поступово стає потужним чинником зміни всього суспільства й окремої людини, що забезпечує її мобільність та інтеграцію в різні соціальні групи. Зацікавленість держави в реформуванні освіти пояснюється передусім потребами суспільства, яке все частіше висловлює незадоволення якістю освіти. Саме тому основною офіційною настановою реформи виступає підвищення ефективності всіх ланок освіти (Ковальчук, 2006: 79). Сучасна реформа освіти спрямована на оновлення змісту освіти й упровадження нових цікавих методів викладання для формування компетентностей учнів. Будь-яка реформа неможлива без ціннісних змін у поведінці учасників освітнього процесу, командної роботи вчителів, керівництва школи та батьків, а також спільного фокуса, візії, яка всіх надихає.

Натепер навчальні заклади постали перед необхідністю забезпечити високу якість освітніх результатів, без особливих фінансових вкладень держави, шляхом пошуку внутрішніх резервів власне системи. Виконання такого завдання можливе за умови впровадження інноваційних технологій навчання (Ковальчук, 2015: 3). Інноваційний розвиток школи нині позиціонується як дієвий чинник функціонування закладу освіти. Діяльність школи, її розвиток залежать від лідерських навичок керівника та команди, які об'єднані спільним баченням та цінностями реалізації освітньої мети (Ковальчук, 2015: 133). Завдання школи – сформувати нове покоління лідерів для майбутнього розвитку держави. Для реалізації цього завдання потрібна підготовка й самого педагога, оскільки в освітньому середовищі школи учні мають бачити приклади лідерства. Кожен з учасників освітнього процесу має бути активним мотиватором лідерства іншого. Свій успіх кожен педагог вбачає в успіхах вихованців і, навпаки, перебуваючи у

світі, де панує аура творчості й успіху, учень вибудовує траєкторію власного розвитку як творчої й активної особистості.

Аналіз досліджень. Різні аспекти лідерства розглядаються в роботах закордонних учених (К. Берд, Л. Бернард, Е. Богардус, М. Вебер, Л. Картер, Р. Стогділл, Дж. Максвелл, Ф. Тейлор, Л. Картер, Р. Емерсон, Х. Саймон, Ф. Фідлер, М. Фуллан). Поняття «лідерство» досліджували також вітчизняні науковці (Д. Алфімов, Г. Ашин, Ц. Бірюков, В. Бовічев, Т. Бендас, В. Волкова, Б. Гаєвський, В. Зазикіна, Є. Ільїн, С. Калашнікова, В. Ковальчук, Б. Паригіна, О. Романовський, Р. Самойлов, М. Федорова, Н. Мараховська, В. Мегель, Л. Шигапова, В. Ягоднікова й ін.)

Практичні рекомендації з розвитку лідерства містяться в роботах Т. Атчісон, Р. Бейлз, М. Бейтс, М. Вудкок і Д. Френсіса, І. Кузьміна, А. Прутченкова, Д. Маккен, Д. Сіско і Х. Росселлі, деяких інших.

Сутність готовності до педагогічної діяльності та процесу її формування досліджували О. Абдулліна, Б. Ананьєв, О. Антонова, С. Бризгалова, Ю. Васильєва, Г. Голубєв, І. Гончарова, О. Дубасенюк, О. Ковальов, Л. Кондрашова, В. Крутецький, М. Левітов, О. Міщенко, О. Мороз, О. Падалка, К. Платонов, С. Рубінштейн, Т. Семенюк, В. Слатьонін, В. Юрченко й ін.

Зміст готовності залежно від характеру діяльності й впливу різноманітних чинників висвітлено у працях Н. Барабошина, С. Булахова, І. Зимньої, В. Ільїна, Л. Кандибович, Г. Кручиніна, В. Серікова та ін

Мета статті – розглянути сутність готовності вчителя до формування лідерських навичок учнів, виокремити ключові поняття та шляхи реалізації цього процесу.

Виклад основного матеріалу. У своїй професійній діяльності педагог керує учнівським колективом, організовує різні виховні заходи, є носієм соціально значущих особистісних цінностей і виступає зразком поведінки. Саме вчитель виховує в учнів моральні цінності

й впливає на їхні пріоритети, стимулює пізнавальну діяльність учнів і формує у них позитивні настанови. Здійснювати таку роботу, ефективно управляти навчально-виховною діяльністю учнів, продуктивно взаємодіяти на основі суб'єкт-суб'єктних відносин може тільки вчитель, якому притаманні авторитетність, активність, статусність, референтність і впливовість. Дані якості є ключовими характеристиками лідера. Отже, володіючи лідерськими якостями, сучасний учитель повинен бути лідером у широкому сенсі слова.

Розглянемо детальніше природу лідерства. Американський дослідник Дж. Максвелл у своїй книзі «Виховай у собі лідера» зазначає: «Люди не бажають, щоб ними командували. Вони хочуть, щоб їх вели за собою». Він вважає, що «лідерство – це не закритий елітний клуб для природжених лідерів». Дослідник обстоює тезу про те, що особистісним якостям, необхідним для ефективного лідерства, можна навчитися. Потрібно лише, на його думку, почати з ефективної комунікації, яка приведе до схвалення, яка, своєю чергою, породить вплив (Maxwell, 1993). Дослідник виокремлює п'ять поступових рівнів, які забезпечують формування лідерства у групі:

- 1) статус (люди прямують за лідером унаслідок своїх посадових обов'язків);
- 2) схвалення (люди прямують за лідером, оскільки вони цього бажають);
- 3) продуктивність (люди прямують за лідером завдяки його внеску в діяльність групи);
- 4) наставництво (люди прямують за лідером завдяки тому, що він зробив для них);
- 5) особистість (люди прямують за лідером через те, ким він є, що собою являє) (Maxwell, 1993).

На думку Дж. Максвелла, головними рисами лідера є вміння оперувати категоріями майбутнього, передбачати його, пропонувати послідовникам його образ, а також цілісність особистості (Maxwell, 1993). Узагальнюючи різні визначення лідерства, можна вивести єдине, яке, на нашу думку, буде відповідати суті цього поняття. Лідерство – це тип міжособистісної взаємодії (у цьому випадку – між лідером і послідовниками), заснований на поєднанні різних джерел влади залежно від конкретної ситуації та спрямований на спонукання людей для досягнення спільних цілей.

Інакше кажучи, лідерство – відносини домінування й підпорядкування, впливу і прямування в системі міжособистісних стосунків у групі, які

ведуть до наміченої мети (Смирнов, 1984: 245). Неоднозначні визначення існують і щодо сутності поняття «лідер». Так, В. Мегель зазначає, що лідер – це член групи, який виявляється під час взаємодії її членів чи організовує їх навколо себе, коли його норми та ціннісні орієнтації узгоджені із груповими й сприяють організації й управлінню цією групою у процесі досягнення групових цілей (Мегель, 1996: 59). Інакше трактує це поняття Р. Самойлов, який вважає лідера членом групи, який має необхідні організаторські здібності, посідає центральне місце у структурі міжособистісних відносин і спонукає своїм прикладом, організацією й управлінням групою до досягнення найкращим способом групових цілей (Самойлов, 2006: 111).

Є. Ільїн виділяє деякі ознаки, що характеризують лідера (Ільїн, 2010):

- належність лідера до групи, у якій він був висунутий на позиції лідера (авторитет);
- лідер сприяє досягненню групової мети своїми діями;
- ініціативність лідера (добровільно бере на себе відповідальність більшою мірою, ніж цього вимагають приписи та загальноприйняті норми);
- необхідність або бажання членів групи підпорядковуватись йому.

Аналізуючи дослідження науковців, робимо висновок, що лідер – це:

- 1) член групи, за яким вона визнає перевагу у статусі, надає йому право ухвалювати рішення у значущих для неї ситуаціях;
- 2) індивід, здатний виконувати центральну роль в організації спільної діяльності й регулювання взаємини у групі;
- 3) людина, яка завдяки своїм особистісним якостям має переважний вплив на членів соціальної групи (Татенко, 2006: 19).

Д. Алфімов зазначає, що «ефективний лідер» – «це особистість, яка має значний вплив на думку й поведінку членів групи та яка планує, організовує, контролює діяльність підлеглих із метою вирішення завдань, поставлених перед групою, передаючи їм своє бачення майбутнього й допомагаючи їм адаптуватися до нового» (Алфімов, 2010: 50).

Під формуванням лідерських навичок ми розуміємо якісні й кількісні зміни у психіці індивідуума, які забезпечують накопичення лідерського потенціалу особистості, що виражається в ускладненні когнітивних психологічних структур, розвитку здатності до самоврядування, зростанні активності й удосконаленні мотивації до лідерства.

З огляду на зазначене вище актуалізується проблема готовності педагога до формування лідерських навичок учнів, оскільки він має стати взірцем для наслідування та провідником до нових знань.

Аналіз психолого-педагогічних наукових розвідок засвідчив, що у психології та педагогіці поняття «готовність» розроблене досить широко і ґрунтовно. Різниця у трактуванні цього терміна залежить від наукових підходів дослідників і сфери діяльності, готовність до якої вивчається.

В «Енциклопедії освіти» готовність до діяльності розглядається як «стан мобілізації психологічних та психофізіологічних систем людини, які забезпечують виконання певної діяльності» (Енциклопедія освіти, 2008: 137–138).

В «Академічному тлумачному словнику української мови» готовність визначено як «стан готового; бажання зробити що-небудь» (Словник української мови, 1970–1980: 148).

У «Словнику професійної освіти» готовність – це «уміння виконувати певні операції й творчо підходити до їх виконання, це знання й володіння навичками» (Гончаренко, 2008: 60).

М. Фіцула трактує поняття «готовність» як розвиток особистості, тобто це процес її становлення та формування під впливом зовнішніх і внутрішніх, керованих й некерованих чинників, серед яких провідну роль відіграють цілеспрямоване виховання і навчання (Фіцула, 2000). Л. Кондрашова вважає, що готовність – «це не лише комплекс професійних знань, умінь і навичок, а й такі риси особистості, що забезпечать успішне виконання професійних функцій: переконання, педагогічні здібності, інтереси, спрямованість думки, працездатність, емоційність, моральний потенціал особистості, тобто ставлення до явищ, подій, професійних обов'язків відповідно до суспільних норм та вимог обраної професії» (Кондрашова, 1990: 7–8).

За «Енциклопедією освіти», поняття «готовність до діяльності» тлумачиться як стан мобілізації психологічних і психофізіологічних систем людини, які забезпечують виконання певної діяльності (Енциклопедія освіти, 2008).

Щодо структури готовності, то її компонентний склад досить різноманітний, проте загальними складниками, які визначають усі дослідники, є мотиваційний і когнітивний. Решта компонентів щодо назви і наповнення варіюються – оцінно-регулятивний, емоційно-вольовий, креативний тощо. Така розмаїтість структурировання готовності визначається різними контекстами розгляду проблеми, предметом

дослідження науковця, авторським баченням концепції дослідження.

Готовність учителя до формування лідерських навичок учнів набувається у процесі професійної діяльності та самоосвіті. До позитивних практик можна віднести проєктну діяльність, участь у тренінгах, семінарах, майстер-класах, упровадження інноваційних практик у свою діяльність, участь у громадській, суспільній діяльності тощо.

Ми абсолютно погоджуємося з думкою М. Фуллана про те, що «учитель повинен досягати успіху для того, щоб його досягали учні, а учні повинні досягати успіху, щоб його досягло суспільство» (Фуллан, 2006).

Сьогодні потрібно вибудувати ефективну систему професійного розвитку вчителя, враховуючи вагомий результати провідних країн, а саме: децентралізацію післядипломної педагогічної освіти; професійний розвиток учителів на базі школи відповідно до їхніх інтересів та програми розвитку самого закладу освіти; активну взаємодію шкіл із закладами вищої освіти й іншими закладами, що забезпечують професійний розвиток вчителя; підтримку вчителів фахівцями закладів вищої освіти, органами влади, представниками громадськості; різноманітність форм професійного розвитку; організаційну підтримку вчителів у підвищенні кваліфікації; розроблення системи стимулювання педагогічних працівників за результатами підвищення кваліфікації; застосування дистанційного навчання як альтернативної форми підготовки й перепідготовки педагогів; участь неурядових організацій у підвищенні кваліфікації педагогічних працівників (Ковальчук, 2015: 81).

Висновки. Виховати лідера, майбутнього відповідального фахівця і члена суспільства, створити основу для соціалізації у високотехнологічному, швидко змінюваному світі здатний учитель, який володіє сам цими якостями і постійно розвиває їх. Наявність лідерських якостей є необхідною умовою для успішної роботи вчителя. Вони дозволяють педагогу ефективно вирішувати як освітні, так і виховні завдання. Діяльність педагога щодо формування лідерських навичок має ґрунтуватися на сучасних досягненнях психолого-педагогічної науки з урахуванням досвіду й аналізу результатів освітньої діяльності. Реалізувати цей процес можна через колективні й індивідуальні форми роботи.

Подальші дослідження будуть спрямовані на виявлення педагогічних умов формування лідерських навичок учнів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Maxwell C. John. Developing the leader within you. Nashville, TN : Thomas Nelson Inc., 1993.
2. Алфімов Д. Зміст феномену «лідерські якості особистості». *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. Запоріжжя, 2010. Вип. 11 (64). С. 50.
3. Енциклопедія освіти. Київ, 2008. 1040 с.
4. Ильин Е. Психология воли. Санкт-Петербург : Питер. 2000. 288 с.
5. Ковальчук В. Лідерство як сучасна стратегія розвитку колективу навчального закладу. *Міжнародний научний інститут "Educatio"*. 2015. № 4. С. 133–136.
6. Ковальчук В. Тенденції інноваційного розвитку сучасної школи в Україні. *Імідж сучасного педагога*. 2015. № 7. С. 3–6.
7. Ковальчук В. Тенденції розвитку освітньої системи в Україні. *Economics, science, education: integration and synergy : materials of International scientific and practical conference, 18–21 January 2016*. Київ, 2016. С. 79–80.
8. Кондрашова Л. Методика підготовки майбутнього вчителя к педагогічному взаємодіюванню з учасними : учебное пособие. Москва, 1990. 160 с.
9. Мегель В. Адаптація типів к зовнішнім и внутрішнім умовам. *Соціоніка, ментологія и психологія личности*. 1996. № 4. С. 58–60.
10. Самойлов Р. Проблемы развития личности и коллектива. Ростов-на-Дону, 2006. 370 с.
11. Словник української мови : в 11-ти т. / АН УРСР, Ін-т мовознавства імені О. О. Потебні. Київ. 1970–1980.
12. Смирнов Г. Формирование современного типа личности. Москва, 1984. 360 с.
13. Татепко В. Як стати і бути лідером: поради психолога. *Українська перспектива*. 2006. 198 с.
14. Фіцула М. Педагогіка : навчальний посібник для студентів вищих педагогічних закладів освіти. Київ, 2000. 544 с.
15. Фуллан М. Сили змін. Вимірювання глибини освітніх реформ. Пер. з англ. Г. Шиян, Р. Шиян. Львів, 2000. 269 с.

REFERENCES

1. Developing the leader within you / by John C. Maxwell. Nashville, TN : Thomas Nelson Inc., 1993 [in English].
2. Alfimov D. Zmist Fenomenu "Liderski Yakosti Osobystosti" [Content of the phenomenon of 'leadership qualities of personality']. *Pedahohika Formuvannia Tvorchoi Osobystosti U Vyshchii i Zahalnoosvitnii Shkolakh*. Zaporizhzhia, 2010. Vyp. 11 (64). P. 50 [in Ukraine].
3. Ency'klopediya osvity' [Encyclopedia of Education]. Ky'yiv, 2008. 1040 p. [in Ukraine].
4. Ilin E. Psihologiyavoli [Psychology of will]. Sankt-Peterburg : Piter, 2000. 288 p. [in Russian].
5. Kovalchuk V. Liderstvo Yak Suchasna Stratehiia Rozvytku Kolektyvu Navchalnoho Zakladu [Leadership as a modern strategy for the development of the school staff.]. *Mezhdunarodnyi Nauchnyi Ynstytut "Educatio"*. 2015. № 4. P. 133–136 [in Ukraine].
6. Kovalchuk V. Tendenciya innovatsijnogo rozvy'tku suchasnoyi shkoly' v Ukrayini [Trends of innovative development of modern school in Ukraine]. *Imidzh suchasnoho pedagoga*. 2015. № 7. P. 3–6 [in Ukraine].
7. Kovalchuk V. Tendenciya rozvytku osvity' v Ukrayini [Tendencies of development of educational system in Ukraine.]. *Economics, science, education: integration and synergy. Materials of International scientific and practical conference, 18–21 January 2016*. Ky'yiv. 2016. P. 79–80 [in Ukraine].
8. Kondrashova L. Metodika podgotovki budushhego uchitelya k pedagogicheskomu vzaimodejstviyu s uchashimisya : uchebnoe posobie [Methods of preparing the future teacher for pedagogical interaction with students : a textbook]. Moskva, 1990. 160 p. [in Russian].
9. Megel V. Adaptatsiya tipov k vneshnim i vnutrennim usloviyam [Adaptation of types to external and internal conditions]. *Socionika, mentologiya i psihologiya lichnosti*. 1996. № 4. P. 58–60 [in Russian].
10. Samojlov R. Problemy razvitiya lichnosti i kollektiva [Problems of personality and collective development]. *Rostov-na-Donu*, 2006. 370 p. [in Russian].
8. Slovny'k ukrajyns'koyi movy' : [v 11 t.] [Dictionary of the Ukrainian language]. AN URSSR, In-t movoznavstva imeni O. O. Potebni. Ky'yiv, 1970–1980 [in Ukraine].
9. Smirnov G. Formirovanie sovremennogo tipa lichnosti [Formation of a modern personality type]. Moskva, 1984. 360 p. [in Russian].
10. Tatepko V. Yak staty' i buty' liderom: porady' psy'hologa [How to become and be a leader: advice of a psychologist]. *Ukrayins'ka perspekty'va*. 2006. 198 p. [in Ukraine].
11. Ficzula M. Pedagogika : navchal'ny'j posibny'k dlya studentiv vy'shhy'h pedagogichny'h zakladiv osvity' [Pedagogy : a textbook for students of higher educational institutions]. Ky'yiv, 2000. 544 p. [in Ukraine].
12. Fullan M. Sy'ly' zmin. Vy'miryuvannya gly'by'ny' osvitnix reform [The forces of change. Measuring the depth of educational reform] (per. z angl. G. Shy'yan, R. Shy'yan). Lviv, 2000. 269 p. [in Ukraine].